

PIELISEN KARJALAN SAAMELAISPERÄISIÄ PAIKANNIMIÄ

Pielisen Karjalaa ovat tarkkaan ottaen Pielisen ympärillä olevat neljä kuntaa: Juuka, Nurmes, Valtimo ja Lieksa, jotka kaikki ovat v. 1639 muodostettua Pielisjärven emäpitäjää. Esitykseni koskee pääosin mainitun alueen saamelaisperäisiä paikannimiä, mutta poikkean joskus alueen ulkopuolellekin. Monia mukana olevia nimiä on käsitelty kirjallisuudessa aiemminkin, mutta yritän rikastaa käsitteilyä etenkin vanhoilla asiakirjatiedoilla.

Ilomantsi, murteessa *ilomantsi* ~ *ilamantsi*, vanhoissa lähteissä *Dr.* [= *Derevnja*] *Ilomanetse* 'Ilomantsin kylä', *Dr. Ažela na Ilomantse* 'Asilan kylä Ilomantsissa'; *Ilimanssi by, Jimans Sochn* 1590, *Ilomansko Pogost* 1618, *Ilo-mantsi Pogost* 1631 (Ronimus 1906: 37, 52; AK I: 270, 354, 506). Tarinan mukaan nimi on saanut alkunsa munkki *Ilja Mantsisesta*, joka olisi tullut Laatokalta Mantsinsaaresta perustamaan Ilomantsin *Iljalle* pyhitettyä kirkkoa. Viljo Nissiläkin esittää (1975: 200) – tosin epäröiden – saman selityksen. Ortodoksiseen *Ilja*-nimeen pohjautuvissa paikan- ja henkilönnimissä on kuitenkin kauttaaltaan *-lj-*, *-ll'-* tai *-ll-* (*Iljala, Iljana, Illi, Illikainen* jne.), joten selitys on äänteellisesti huono. Uskottavan, saamen pohjalta lähtevän selityksen on esittänyt Ante Aikio (2003: 101–102). Hänen mukaansa *Ilomantsi* perustuu kokonaan saameen ja merkitsee 'ylimmäinen' (< ksa **elēmáñčē*). Selitys on äänteellisesti perusteltu ja semanttisesti luonteva: *Ilomantsinjärvi* on omalla reitillään vesistön ylin järvi. Nimi on siis alkuaan vesistönimi ja vasta toissijaisesti kylän ja pitäjän nimi.

Aikio liittää myös Ilomantsin *Ilajanjärven* nimen samaan saamen sanaan, mutta nimen alkuosa *Ila-* merkitsee vain 'ylä'. Myös Ilajanjärvi on oman reitinsä latvalla. Nimessä oleva *-ja* on suomen kielestä peräisin oleva johdin, vrt. *Vana-ja*.

Jonku ~ *Jongunjoki*, joki, joka alkaa Kuhmon *Jonkerinjärvestä* ja laskee Lieksan puolella Lieksanjokeen. Kuhmossa samaan yhteyteen kuuluvat lisäksi luontonimet *Jongunvaara*, *-suo* ja *-lampi*. *Jonkeri* on Jonkerinjärven ympäristössä olevan kylän nimi (*Jonkeroby* 1691, *Jongeri* 1777; TK, HisKI); kylä on liitetty Nurmeksesta Kuhmoon 1903. Nimestä on murteessa vanhastaan myös muodot *Jonger* ~ *Jonkere* : *Jonkeren* (Räisänen 1972: 18; NA). Koska *r(e)-*, *ri-*loppu on vain järven nimessä mutta ei muissa saman rypään luontonimissä, loppu palautuu ilmeisesti *järvi* (tai saamen *jávri*) -sanaan, kuten karjalaisalueilla on verraten tavallista (Nissilä 1962: 74). Alue on ollut vuoteen 1617 karjalaista Käkisalmen

lääniä. T. I. Itkosen mukaan (1920: 4) *Jonku*-nimiin (mm. *Jongunjärvi* Pudasjärvellä) sisältyy saamelainen miehennimi *Jonko*.

Jurttivaara, korkeahko vaara Nurmeksessa. T. I. Itkonen on yhdistänyt (1920: 4) nimen saamen sanaan *čurti* 'pylly, takamus'. Rinnastus lienee oikea, vaikka lähinnä Länsi-Suomessa on useita *Jurtti*-, *Jurtin*-nimiä, jotka näyttävät perustuvan joko sukunimeen *Hjort* tai appellatiiviin *jurtti* 'isokokoinen juurikas ym.'. *Jurttivaaran* nimeämismotiivina voisi olla vaaran muoto.

Juuka, kunta Pielisen länsirannalla. Nimi liittyy luontonimiin *Juukaharjut*, *Juuanjärvi*, *-joki* ja *-vaara*. *Juuanjoki* virtaa kuntakeskuksen sivuitse Pieliseen. Nimi on ainoa *Juuka* Suomessa, mutta Laatokkaan laskevan Jänisjoen suussa Harlussa on kylä, nimeltään *Joensuu* (jo 1590 *Joen Sw*), jonka nimi on maakirjoissa *Juga By* 1631 ja 1637. Pohjois-Karjalan *Juuka* on samoissa lähteissä *Juga* 1590, 1618, *Juga By* 1631 (AK I: 279, 281, 353, 504, 550; II: 231). — *Juuka* on näissä nimissä tarkoittanut alkuaan jokea, ja nimen kantana voi tuskin olla muu kuin saamen 'jokea' merkitsevä sana, ksa **joke* > saP *johka*, saI *juuhá*. Sama saamen sana on ilmeisesti määreosana myös nimissä *Juuvanoja* Muoniossa, *Juunsalmi* (pitkä salmi) Kuusamossa ja *Juuanjoki*, joita on Soanlahdella, Sotkamossa, Ylikiimingissä ja Posiolla.

Ketsu, kylänosa Pyhäselän Hammaslahdessa, liittyy luontonimeen *Ketsunsuo*, joka on melko laaja ojitettu suo Hammasjärven länsipuolella. Tuupovaarassa on *Ketsunlampi*, *-puro* ja *-vaara*. Keski-Suomessa Viitasaarella on *Ketsunpuro* ja Laukaassa *Ketsunmäki*. Kaikki nämä nimet ovat savolaismurteiden alueelta, jossa *ts*:n vastine on normaalisti *ht*. Peräpohjolan alueelta ovat seuraavat nimet: *Ketsemaa* pelto Kemijärven Alakylässä, *Ketseaapa* Sodankylässä aukea aapasuo Pieltämäjoen ja Neitykäisen latvojen välissä, *Ketsalampi* Pelkosenniemen ja Savukosken rajalla ja siitä *Ketsaoja* Kemijokeen. Myös näissä nimissä on kansankielessä *ts*, vaikka peräpohjalaismurteissa sen vastine on normaalisti *tt*. — Mainitut *Ketsu*-, *Ketse*-, *Ketsa*-nimet lienevät saamelaisperäisiä, vrt. saP *geahči* 'kärki, pää, nokka; joen t. puron latva'; saI *keeči* 'yläpää, kärki', *jävrikeeči* 'järvenpää'. Sodankylän *Ketseaapa* on kahden joenlatvan välissä.

Kuorajärvi, järvi ja kylä (TK: *Kuorajärfwi* 1683, *Kuorajärfwiby* 1685) Lieksan eteläosassa, järvestä *Kuorajoki* Ilomantsin puolelle Koitereeseen, jossa *Kuoralahdi*. Muut Suomen *Kuora*-nimet ovat Lapissa ja nekin pääasiassa vesistönimiä: *Kuorajoki* Enontekiöllä, *Kuorajärvi*, *-rova* ja *-vaara* Muoniossa ja *Kuorajoki* Sodankylässä. Nimien levikki viittaa saameen. T. I. Itkonen (1920: 7) onkin yhdistänyt *Kuora*-nimet pohjoissaamen sanoihin *guorra* 'reuna' tai *guorrat* 'seurata (otuksen jälkiä)'. Vesistönimien pohjaksi sopisi ehkä paremmin saP:n *guora*, *-rr-* 'kuore', ja koltan *kuõr* 'pikku siika', jotka tosin ovat lainoja suomen ja karjalan *kuore(h)*-sanasta (SSA s.v. *kuore*).

Kutkutsaari (samoin jo isojakokartassa 1833), suurehko saari Pielisesä Lieksan alueella; saaren ja mantereen välissä *Kutkutsalmi*, ja nimirypääseen kuuluvat myös *Kutkutkari*, *-lahti* ja saari nimeltä *Pikku-Kutkut*. Nimen määreosan kantana on ilmeisesti saamen ’kannasta’ merkitsevä sana, saP *guotku*, saI *kuátku*, johon Vienassa, Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa on liittynyt usein johdin *-ut*. Hämärtyneestä nimestä on kadonnut *o*. Samoin on käynyt Kuusamossa nimissä *Kutkusaari* ja *Kutkunsaaari* (Räisänen 2005: 341). Pohjois-Karjalassa on myös toisenlaisia mainitun saamen sanan sisältäviä paikannimiä: *Kuottuunniemi* Lieksan alueella Pielisjärven Hattusaarella, *Kuottuu* Pielisen lahti Juuassa (1800-luvun puolivälistä olevassa kartassa *Kuottulahti* ja *Kuottuniemi* = nyk. Tervaniemi) ja *Kuottuunsuo* Ilomantsissa. Vienan *Kuotkuo*, Kainuun *Kuottuo* ja Pohjois-Karjalan *Kuottuu* pohjautuvat *ut*-johtimillisiin muotoihin.

Kälkä-nimiä on Pohjois-Karjalassa ja sen lähialueilla useita, kaikki vesistönimiä: *Kälkäjärvi* Ilomantsin ja Tuupovaaran rajalla, *Kälkälampi* Ilomantsin Naarvassa, *Kälkäjärvi* entisellä Ilomantsin alueella Liusvaarassa Venäjän puolella, *Kälkäjärvi* Suojärven Vegaruksessa ja *Kälkänen* (järvi) Kuhmossa. *Kälkäjärviä* on lisäksi esimerkiksi Joutsassa ja Leivonmäellä. *Kälkä*-nimiin sisältyy saamen ’kiveä’ merkitsevä sana, saP *geadgi*, saI *keđgi*, kuten Terho Itkonen (1957: 58 alaviite) on esittänyt. Saamen *đ* on näissä tapauksissa substituoitu myös karjalassa ja suomen itämurteissa *l*:llä.

Kätkäjärvi. järvi Ilomantsissa Mekrijärven länsipuolella, vrt. saP *geatki*, saI *ketki* ~ *keđkki* ’ahma’ (vrt. T. I. Itkonen 1920: 8).

Lieksa, kaupunki *Lieksanjoen* suussa. Joki tulee Venäjän puolelta Repolan *Lieksajärvestä*. Nimi esiintyy jo kaikkein vanhimmissa asiakirjoissa: *Dr.* [= *Derevnja*] *Leksa* ’Lieksan kylä’ 1500, *Lexa by* 1590, *Leexa By* 1631 (Ronimus 1906: 52; AK I: 281, 502). Nimi on saamesta peräisin, vrt. saP *leakša* ’soinen laakso (tunturissa)’, saKo *leähšš* ’heinää kasvava kosteikko’ (T. I. Itkonen 1920: 8).

Nunnanlahti, Pielisen lahti ja 1600-luvulla syntynyt kylä Juuassa; lahden länsipuolella *Nunnanvaara*, vaara ja kyläkunta. Nykyisin nimi äännetään Pohjois-Karjalassa asussa *nunnallahti*, mutta Kainuun puolella olen kuullut myös muodon *lunnallahti* (paikka on laajalti tunnettu uunikivistään). Asiakirjoihin nimi ilmestyy *L*-alkuisena: *Lunnanlax* 1690, 1693–1695, 1750; *Nunnanlax* 1773, 1780, 1820 (HisKi: Pielisjärvi, Juuka). Nimi on alkuaan ilmeisesti *Nunnan*-alkuinen, ja *Lunna*- on dissimilaatiomuoto, vrt. savolaismurteiden *numero* > *lumero* (tästä ks. Räisänen 1998: 153). Appellatiivi *nunna* tuskin voi nimen elementtinä tulla kyseeseen, sillä Pohjois-Karjalan paikannimissä ’nunnaa’ vastaava sana on venäläisperäinen *sirnitsa*. Juuassakin on *Sirnihtansaari* ja *-lampi*. *Nunnanlahden* nimen määreosaan sisältynee saamelainen miehennimi *Nunná*.

Nuorajärvi, *Nora Jerfui by* 1590 (AK I: 271), suuri järvi Ilomantsissa. *Nuora*-nimiä on paljon, eivätkä ne kaikki voi olla samaa lähtöä. Kaakkois-Suomessa

osa nimistä pohjautuu sukunimeen *Nuora* (< *Olkinuora*), mutta etenkin nominaatiivalkuiset nimet näyttävät olevan muuta alkuperää. Vesistönimissä tulee lähtökohtana kyseeseen kaksi saamen sanaa, vrt. saP *nuorri* 'salmi' ja *njuorra* 'matalikko, kari'. Ilomantsin Nuorajärvessä on saaria ja salmia ja ilmeisesti myös matalikoita, mutta varmaa nimeämisperustetta ei voi esittää (Räisänen 2003: 86–87).

Nuuksunlampi, *-puro* ja *-vaara* Lieksan Viekiissä, lammen lähellä *Nuuksu*-niminen talo. Nimeen sisältyy saamen 'joutsenta' merkitsevä sana, saP *njukča*, saI *njuhčá* (Itkonen, T. I. 1920: 11).

Nälmänjärvi, järvi Lieksassa. Siitä virtaa *Nälmänjoki* Patvinsuon ja *Nälmänsuon* (TK: *Nälmennijtu* 1695) läpi Ilomantsin puolelle Koitereeseen. Vrt. saP *njálbmi* 'suu', saI *njälmi* 'suu, suisto' (Itkonen, T. I. 1920: 11). Joki ja sen mukaan järvi on nimetty Koitereelta päin, ja nimi on tarkoittanut alkuaan Nälmänjoen suistoa.

Vieki, kylä Lieksassa *Viekijärven* pohjoispäässä; taivutus vanhastaan *vieki*: *viessä*, nykyisin myös *viekissä*. Kylän läpi laskee *Viekijoki* Viekijärveen. Etelämpänä Viekijärven ja Pielisen välissä *Viensuunjoen* suussa on *Viensuun* kylä. *Viensuunjoki* on nimenä selvästi *Viensuun* kylän nimeä nuorempi. Kummankin kylän nimi esiintyy asiakirjoissa 1500-luvulta alkaen: *Dr.* [= *Derevnja*] *Venuja na Peleskom ozere* (= Vienuu) 1500; *Wegi by, Ween sw* 1589; *Yli weehi* (= Vieki), *Ala weehi* (= Viensuu) 1631 (Ronimus 1906: 52; AK I: 281, 502, 503). *Vieki*-nimen on jo T. I. Itkonen liittänyt (1920: 55) saamen sanaan, joka on saP:ssa *viehka* 'melko(inen), melko suuri' ja saI:ssa *viehá* '(talon) väki; voima, into'. Tämä on suomen *väki*-sanan etymologinen vastine. Varmaa perustetta *Vieki*-nimen synnylle on vaikea esittää. Mahdollinen olisi Viekijärven koko: järvi on 15 km pitkä. — Outo nimi on tuottanut tulkintavaikeuksia. Pielisjärven kirkonkirjoissa *Viensuu* on liitetty *vesi*-sanan yhteyteen vuodesta 1689 aina 1800-luvun lopulle saakka: *Wedensu(u)* (HisKi). Myös isojakokartoissa vuosilta 1820–33 on *Vedensuu*. Uusinta on se, että rautatieaseman nimeksi on *Vieki*-muodon asemesta otettu *Vieki* ja mukautettu nimi siten kvantitatiiviseen astevaihteluun.

Vuonislahti, kylä Pielisen itärannalla Lieksassa. Vuonislahti on nykyisin vain kylän nimi, mutta v. 1834 valmistuneessa isojakokartassa on nykyisin Jauhiaiseksi kutsutun järven päällä nimi *Wuonislax*. On aivan ilmeistä, että Jauhiaisennimenä on joskus ollut *Vuonislahti*, sillä Jauhiaisenn itäpuolella ovat edelleen *Vuonisjärvi* ja *-suo*. Nimi kuuluu saamelaisperäisen *vuono*-sanan yhteyteen, sillä Jauhiaisen ja erityisesti sen pitkä ja kapea Pohjanlahti on vuonon kaltainen. Samaan viittaa viittaa vanhin asiakirjamuoto: *Wānos Lax by* 1647, *Wāni lax by* 1648, *Wānis lax by* 1651 (NA).

Vuotsanjärvet, kaksi järveä Ilomantsin länsilaidalla Koitereen kohdalla: *Ala-Vuotsa* ja *Ylä-Vuotsa*, murteessa *vuotsa*. Järvet ovat peräkkäin suolla ja nii-

den jatkeena on Enon puolella Vinkkislammit. Samaa nimiryvästä ovat *Vuotsanlahti* Koitereessa ja *Vuotsanvaara*. Nimi on saamelaisperäinen, vrt. saI *vuáčču* 'pitkä, kapea suo jossa on lampia' ja Peräpohjolan suomen *vuotso* 'pitkä, kapea suo, vetinen paikka'. Nimessä on *ts* säilynyt ilmeisesti siksi, että se on alkuaan lainautunut karjalan kieleen eikä seudun nykyiseen savolaismurteeseen, jossa affrikaattaa edustaa *ht*. Savolaismurteiden alueeseen kuuluvalla Ol. Pyhäjärvellä on *Vuohtolahti* ja *Vuohtomäki*, joiden nimiin sisältyy mainittu saamen sana.

Edellä oleva esitykseni ei ole tyhjentävä. Maakunta- ja pitäjänhistorioissa on koko joukko saamelaisperäisiksi oletettuja nimiä, joita en ole ottanut mukaan. Tällaisia ovat esimerkiksi *Ruosma* Lieksassa (vrt. karj. *ruosma* ~ *ruome* 'ruoste'), *Kutsu* Tohmajärvellä (vrt. karj. *kutšu* 'koiran pentu'), *Urtsanlahti* Lieksassa ja *Urtsanuuro* Enossa (vrt. karj. *urtšoi* 'aika poika; aviomies'). Juuan *Vuokko* on ilmeisen asiantuntemattomasti liitetty saamen sanaan *vuogga* 'onki'. Jos rinnastus olisi oikea, Juuan nimessä pitäisi olla *-nk-* eikä *-kk-*.

Lähteet

- Aikio, Ante 2003: Suomen saamelaisperäisistä paikannimistä. – *Virittäjä* 107: 99–106.
- AK I–II = Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta. Joensuu: Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos. 1987, 1991.
- HisKi = Suomen Sukututkimusseura. Historiakirjat. – <http://www.genealogia.fi/historia>.
- Itkonen, Erkki & Bartens, Raija & Laitinen, Lea 1986–1989: *Inarilappisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX, 1–3. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Terho 1957: *Suomen kielen suksisanastoa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 254. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Itkonen, T. I. 1920: Lappalaisperäisiä paikannimiä suomenkielen alueella. – *Virittäjä* 24: 1–11, 49–57.
- NA = Nimiarkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Nissilä, Viljo 1975: *Suomen Karjalan nimistö*. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseuran julkaisu.
- Ronimus, J. V. 1906: *Novgorodin vatjalaisen viidenneksen verokirja v. 1500 ja Karjalan silloinen asutus*. Yliopistollinen väitöskirja. Joensuu: Joensuun Kirjapaino-osakeyhtiö.
- Räisänen, Alpo 1972, 1998: *Kainuun murteiden äännehistoria I–II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 307, 699. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2003: *Nimet mieltä kiehtovat. Etymologista nimistöntutkimusta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 936. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: Saamelaisjäljet Kuusamon ja Posion paikannimistössä. – *Virittäjä* 109: 336–356.

- Sammallahti, Pekka 1989: *Sámi-suoma sátnegirji. Saamelais-suomalainen sanakirja*. Ohcejohka: Jorgaleaddji Oy.
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TK = Käkisalmen läänin tuomiokirjakortisto. – <http://www.narc.fi/Arkistolaitos/tma/kaki/>.